

актыўна ўваходзіць у жыццё. Нумары альманаха «Братэрства» акажуць неацэнную паслугу і выкладчыкам, і студэнтам ВНУ.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Братэрства / Р. Барадулін // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. — Мінск, 1984. — Т. 1.
2. Братэрства-82: літ. зб. / уклад. А. Гарадзіцкі, А. Клышка; рэдкал.: Р. Барадулін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1982.
3. Кабржыцкая, Т. У імя братэрства / Т. Кабржыцкая // Маладосць. — 1984. — № 1.
4. Літаратурная энцыклапедыя тэрмінаў і паняццяў / под ред. А. Н. Николукина. — М., 2001.
5. Мартынова, Э. Единство и многообразие / Э. Мартынова // Нёман. — 1983. — №7.

Людмила Ющенко (Черкаси)

РОМАН В. КУЛАКОВСЬКОГО «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО» ЯК ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ГЕРОЇЧНОГО МИНУЛОГО УКРАЇНСЬКОГО І БІЛОРУСЬКОГО НАРОДІВ

Героічныя падзеі, пов'язані з дзяннямі Северина Наливайка на украінських і білоруськіх землях, шырока висвітлены ў навуковай і художняй літаратуры.

Так, пісьмовыя згадкі про очільніка повстанських загонів зафіксаваны ў Баркулабівскаму літопісі, «Історыі Русів», «Хроніцы польскай Марціна Бельскага, нанова сыном яго выданій», а такжэ ў працах М. Грушевскага («Історыя Украіны-Русі»), Д. Яворніцкага («Історыя запорізькіх козакаў»), В. Голобуцкага («Запорозьке козацтва») О. Субтельнага («Украіна: Історыя») та ін.

Акрамя таго, Наливайка як народнага героя аспівана ў народных думах і піснях [7]. Расійскі поэт-декабрыст К. Рілеев прысвячае вядомаму ватажку поему «Наливайка», яго ім'я неаднаразова згадуе ў сваіх творах Т. Шевченко («Гайдамакі», «Назар Стодоля», «Тарасова ніч» та ін.). Образ отамана яскрава змалюваў С. Черкасенко (драма «Северин Наливайко»), І. Ле (роман «Наливайко»), М. Вінграновскі (роман «Северин Наливайко»). Серед твораў падобнай тэматыкі помітна відрываецца роман В. Кулаковскага «Северин Наливайко».

Загалам спадчына гэтага пісьменніка недастаткова вивчена літаратуразнаўцамі. Што ж до згаданага вышчэ твору, то яго художнія асаблівості досліджувалі Л. Ромащенко [8] і А. Віннічук [2]. Проте до гэтага часу навуковцы не выявілі зацікаўлення абраною намі праблемаю. Тож **мета статті** — раскрыць асаблівості змалювання В. Кулаковскім героічнага мінулага украінскага і білоруськага народаў у романе «Северин Наливайко».

Згідна з історычнымі джерэламі, Северин народився ў містечку Гусятіні на Поділлі (тепер Тернопільска абласть) ў сям'і кушніра, брав учасьць у походах запорожцаў проты Османскай імперыі (Туреччыны і Крымскага ханства), згодна очоліў выступы проты шляхецкага сьвавілля на тэрыторыі Украіны (Поділлі, Брацлаўшчыны, Воліны, Кііўшчыны) і Білорусіі (Слуцьку, Бобруйску, Могільові та ін.), відрываўся смілівісьцю, спрытнасьцю і гострым розумом. За

свідченням польського хроніста Й. Бельського (сина М. Бельського), «Був він людиною гарної вдачі і рідких здібностей... до того ж знаменитий гармаш» [Цит. за: 3, с. 192].

На основі цих та інших фактів В. Кулаковський змальовує головного героя свого роману не тільки як одного з кращих козаків Запорізької Січі, а насамперед як умілого керівника національно-визвольних повстань.

У літописній манері письменник знайомить нас із важливими моментами Наливайкового життя. Так, на початку твору, завдяки засобам ретроспекції, перед нами постають картини з дитинства та юності Северина. Спогади старшого брата Дем'яна засвідчують, що хлопець завжди вирізнявся не тільки серед інших членів родини, а й з-поміж товаришів, оскільки був наділений особливою невгамовністю та сміливістю і почав рано виявляти інтерес до військової справи: *«Малим цілими днями гайсав по задвірках, з дітлахами сусідськими всі бур'яни витоптував, війною тільки й марив. Приблизить, було, увечері додому подряпаний, обжалений, замурзаний. Впаде на піл і ледве очі встигне заплющить, почне. То — “Хлопці! За мною!”, а то: “Не здавайся, чато! Тримайся до останнього!”*. Або ще: *“Заманюй! Заманюй!”*» [5, с. 13]. Про виняткову вдачу брата свідчить і згадана Дем'яном пригода в чумацькому таборі, коли під час нападу розбійників малий Северин зненацька ухопив пістоль знесилоного отамана і застрелив ним кривдника. Хоробрість та кмітливість молодшого Наливайка виявляється й тоді, коли, випадково потрапивши в сусідньому селі під погром пана, він крадькома пробрався до лісу і сповістив про інцидент проїжджих запорожців, котрі одразу ж покарали свавільника.

Натомість Дем'ян відзначається поміркованістю, має схильність до науки, любить книги, віддано служить у князя В.-К. Острозького священником й очолює його друкарню. Полярність характерів і розбіжність у поглядах братів нерідко стають причиною дискусій між ними, особливо, коли йдеться про князя. Северин ніби й усвідомлює переваги Острозького над іншими шляхтичами, оскільки той дбає про освіту й духовний розвиток багатьох українців, але насильство таких магнатів над простим людом обурює його: *«А от посполитий на панщину по три дні ходить, чини який платить! Люди шматку хліба раді, а князь не знає, де золото-срібло дівати, яку нову забаганку вигадати»* [5, с. 6]. Молодший Наливайко переконаний, що ніякі академії не можуть компенсувати безправ'я народу. Якщо Дем'ян пропонує подолати обмеження соціальних та національних інтересів українців шляхом мирних угод, через просвіту, релігію, то Северин — навпаки — схильний до кардинальних дій. Він пристає до козацько-селянського війська, у короткий термін завдяки своїй завзятості й мужності здобуває прихильність товариства, і з 1594 р. по 1596 р. у статусі гетьмана веде активну боротьбу проти панського свавілля.

В. Кулаковський бере до уваги той факт, що Наливайкова ненависть до шляхти викликана не тільки соціальними та релігійними чинниками, а й

особистими, зокрема смертю батька з вини пана Калиновського. Письмові свідчення про цей випадок знайдено в одному з листів Северина до короля: *«п. Каліновский моєму батьку, котрого я одного мав, без усякої причини ребра поломав, і таким чином батька мого зігнав зі світа, а я за сю велику кривду, від якої вже більшої мабуть і не може бути нікому на світі, не будучи свідомим правних способів і не маючи коштів і накладів, потрібних для процесу, як чоловік бідний (chudy rascholek), признаюсь до того — остановив був над ним помстити ся способом “худобахольським”»* [Цит. за: 4, 297].

Послуговуючись першоджерелами, письменник відтворює героїчні події, як справжній учений-історик, — досить скурпульозно: зазначає дати й місця виступів, указує імена основних учасників і навіть загальну кількість повстанців і зброї. Чільне місце в романі автор відводить зображенню Наливайкових діянь на території Білорусії (у тексті частіше використовується тогочасна назва «Біла Русь»). Якщо Україна цього періоду співвідноситься у В. Кулаковського із «Запорізькою Січчю», «чумаками», «кобзарями-лірниками», «вербами», «солом'яними стріхами», «розмальованими печами», то Білорусія — із «безмежними лісами», «білоногими березами», «невеличкими озерцями», «хатинками з рублених колод». З цими образами контрастують картини трагічного на Поліссі становища, що розкривається вже в сцені знайомства наливайківців із місцевими селянами, над якими пан влаштував жорстоку розправу. Зображаючи боротьбу Наливайка проти свавілля шляхти і влади гетьмана Радзівілла, автор акцентує на злагодженості білоруського населення й українців у спільній справі: *«Повстанців активно підтримувало місцеве населення, яке не тільки не виказувало криївок чи місць постою загонів народних месників, а й завжди намагалося ввести в оману шляхту, спрямувати її по фальшивому сліду, туди, де трясовина могла поглинути кожного, хто добре не знав дороги. Білоруські селяни допомагали повстанцям їжею й одягом, ставали для них провідниками, поповнювали їхні загони»* [5, с. 177], або: *«На допомогу козакам прийшли міщани. Вони несли загостене кілля, дошки, хмиз. Хто з'явився з лопатами, ставали поряд з наливайківцями й копали для шляхти пастки та схованки для козаків. Півтора дня не покладаючи рук працювали захисники міста (Могильова. — Л. Ю.), споруджуючи навколо нього розгалужену мережу земляних ходів і лазів...»* [5, с. 181].

Утверджуючи гуманістичні ідеали, в образах білорусів В. Кулаковський підкреслює кращі риси національного характеру, зокрема щирість і щедрість. Це простежується в епізоді про перевдягненого в кобзаря повстанця Матвія Перепічку, котрого радо вітають жителі Могильова, обдаровуючи його грошима, харчами та висловлюючи захоплення українською піснею.

Як і українці, представники білоруського народу наділені у творі неабияким героїзмом та почуттям любові до рідного краю. Так, вигаданий образ хлопчика-сироти Пятруся є втіленням таких рис, як витривалість, мужність і сила духу. Постать малого білоруса змальовано в дусі історико-пригодницьких творів: по-дитячому наївний, але досить відважний, він

неодноразово заради спільної справи ризикує життям і цим викликає неабияке занепокоєння в товариства, адже швидко стає не тільки улюбленцем Северина і його надійним джурою, а й названим сином для багатьох козаків. Знаючи добре місцевість, новоприбулий повстанець неодноразово таємно від усіх вивідує необхідну для війська інформацію і таким чином рятує його від непередбачуваної небезпеки. Навіть після інциденту з попеченими на допиті в шляхтича ногами хлопець усе одно залишається з наливайківцями і мріє про ратні подвиги: *«Як виросту, я теж військо зберу. Білу Русь піду визволяти»* [5, с. 196].

Епізодичним, але виразним є образ білоруса-правдошукача Янки Костричника. Відданий загальній справі, він разом із наливайківцями вирушає до України, аби підтримати їх у нелегкий час. Переймаючись побутовими проблемами повстанців, Янка без зайвих вагань віддає свою запасну пару взуття Пилипу Деркачеві, навчає побратимів відновлювати зіпсований у походах і боях одяг, а при нагоді розважає соратників дотепним словом.

Побіжно відтворено в романі образи Матвія Шаули, Матюші й Голого, повстанських очільників, котрі, згідно з історичними джерелами, неодноразово допомагали білоруському народу відстоювати права і свободу. Підтвердженням цього є короткі записи в Баркулабівському літописі, із яким, імовірно, був ознайомлений В. Кулаковський: *«Року 1590. Были козаки запорозкие, Матюша с полком, Гольй с полком у Могилеве. Аж до Минска приставъство по волостях брали, а кривды, шкоды не чинилы...»* [5, с. 1]. Письменник бере до уваги подібні свідчення, спростовуючи водночас твердження деяких істориків про розправи повстанців не тільки над шляхтичами, а й над їхнім оточенням, прислугою. За художньою версією В. Кулаковського, козацько-селянські війська не дозволяли собі подібного ставлення до посполитих, а вони відповідно зустрічали своїх захисників і визволителів *«з хлібом і сіллю»*, запрошували до хат, пригощали *«найкращими стравами»*, садили *«на покуті»* [5, с. 177]. Наливайко та інші ватажки у творі подібні до героя середньовічних англійських балад — Робіна Гуда. Залучившись підтримкою представників різних верств населення (здебільшого козаків і селян) та різних народів (українців, білорусів, росіян, молдаванів, навіть деяких поляків), вони так само намагаються встановити справедливість і рівність у суспільстві. На думку А. Віннічук, у цих образах відчутний неабиякий вплив естетики романтизму й народних оцінок [2, с. 61]. Так, митець нерідко гіперболізує ті риси, які звеличують героя, роблять його вчинки гідними для наслідування. Приміром, лицарська вдача Наливайка виявляється не тільки в тому, що він намагається вирішити питання державного рівня, а й у тому, що він дбає про долю окремих людей: матері, сестри, коханої Насті та сина, своєї колишньої дівчини Уляни, одруженої із шляхтичем, сироти Пятруся; турботливо ставиться до своїх товаришів, до жінок табору. Крім того, отамана зображено, як козака-характерника, котрий не боїться ні вогню, ні води, ні кулі, ні стріли.

Проте автор не ідеалізує козацько-селянське середовище, і тому не приховує проявів підступності, корисливості, жорстокості та зрадництва в поведінці деяких персонажів: Григорія Лободи, Кіндрата Кишені, Самійла Зуба. На думку В. Кулаковського, незгода між повстанцями стала чи не основною причиною їхнього рогрому.

Натомість білоруський письменник М. Богданович, котрий захоплювався мужністю і героїзмом українських козаків, поразку Наливайкового війська бачить в іншому. За його версією, «Козаки склали “табір” (похідну фортецю з возів, поставлених у декілька рядів) і відчайдушно захищалися. Але з ними було багато жінок і дітей, а припасів не вистачало. Довго терпіло козацтво, але потім довелося йому здатися: видало воно Жолкевському зброю і ватажків. Довго мучили їх поляки, особливо Наливайка. Але й козакам стало від цього не легше: кинулися на них, беззбройних, поляки і перебили їх» (переклад наш. — Л. Ю.) [6].

Отже, роман В. Кулаковського «Северин Наливайко» — це спроба художнього осмислення героїчної і водночас трагічної минувшини українського і білоруського народів крізь призму діянь легендарної особистості. Образ Наливайка, котрий є втіленням ідеї національної свободи й рівноправності в суспільстві, нерозривно пов'язаний із збірним образом повстанців, правдошукачів і захисників інтересів простого люду. А динамічний і життєвий сюжет із чіткою часовою й просторово-географічною визначеністю не тільки розширює уявлення про відомого ватажка та історичні події, а й дає можливість зрозуміти сучасне.

Література

1. Баркулабівський літопис [Електронний ресурс] / Литовсько-білоруські літописи (ПСРЛ Т. 32; Т. 35). — Том 32. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov11.htm>. — Дата доступу: 10.09.2013.
2. Віннічук, А. Семантика літописного жанру в історичних романах Віталія Кулаковського / Алла Віннічук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство / редкол.: М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Глотов [та ін.]. — Тернопіль, 2011. — Вип. 31. — С. 57–65. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1180/1/Vinnichyk.pdf>. — Дата доступу: 10.09.2013.
3. Голобуцький, В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. — К.: Вища шк., 1994. — 539 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/holob/hol08.htm>. — Дата доступу: 10.09.2013.
4. Грушевський, М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський, редкол.: П. С. Сохань (голова) [та ін.]. — К.: Наук. думка, 1991. — Т. 7. — 1995. — 628 с.
5. Кулаковський, В. Северин Наливайко: [історичний роман] / В. Кулаковський — К.: Молодь, 1978. — 288 с.
6. Богданович, М. Українское казачество [Электронный ресурс] / М. Богданович Публицистика. — Режим доступу: http://bagdanovich.by/ru/social_essays. — Дата доступу: 10.09.2013.
7. Охріменко, П. Уснопоетична творчість про Северина Наливайка / П. Охріменко // Народна творчість та етнографія. — 1997. — № 2–3. — С. 8–11.

8. Ромащенко, Л. Художні варіанти образу Наливайка (за творами К. Рилєєва і В. Кулаковського) / Л. Ромащенко // Вісник Черкаського ун-ту. Серія «Філологічні науки». — Черкаси, 2004. — Вип. 57. — С. 43–50.